

ний був визнати: «Наскільки селянські комітети будуть революційні, – передбачити важко» [9, 246]. В. Ленін у доповіді 19 квітня 1905 р. на III з'їзді РСДРП відзначив можливий реакційний характер цих селянських комітетів: соціал-демократи ніколи не забували про «подвійну» природу селянства [11, 227]. Однак досвіду організаційної діяльності серед селянства соціал-демократи не мали. Єдиним винятком керівництва РСДРП селянським рухом був Кавказ [9, 216, 226; 11, 230, 240], в інших регіонах партія обмежувалася насамперед розповсюдженням агітаційної літератури, а зв'язок з селянством був слабким.

Селянські виступи 1902 р. та початок революції 1905 р. не змінили ставлення РСДРП до селянського руху як чужого та стороннього для робітничої партії, до того ж слабого організаційно. Партійні дискусії на II та III з'їздах РСДРП відобразили існування різних підходів до вирішення аграрного питання, найбільш радикальним з них стала ідея «аграрної революції», авторство якої закріпилося за Г. Плехановим. В. Ленін її підтримав і в подальшому на партійних з'їздах та у своїх працях більш детально обґрунтував, прийшовши до розробки концепції «аграрної селянської революції», яка стала однією з центральних проблем партійної дискусії на IV з'їзді РСДРП.

1. Титаренко С.Л. Историческое значение II съезда РСДРП // *Вопросы истории*. – 1963. – № 7.
2. История Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1964. – Т. 1.
3. Историческое значение II съезда РСДРП // *Вопросы истории*. – 1973. – № 7.
4. Данилов В.П. История крестьянства России в XX в. *Избранные труды*. – М., 2011. – Ч. 1.
5. Кабанов В. Аграрная революция в России // *Вопросы истории*. – 1989. – № 11.
6. Шмелев Г.И. Национализация земли в теоретических схемах большевиков и в реальности // *Вопросы истории*. – 2003. – № 2.
7. Алексеев Г.М. Эволюция аграрных концепций большевизма // *Государственная власть и крестьянство в XIX – начале XXI в.*: Сб. ст. – Коломна, 2013.
8. Кондрашин В.В. «Крестьянская революция в России. 1902–1922 гг.»: научный проект и научная концепция (предварительные заметки) // *Український селянин*. – Черкаси, 2008. – Вип. 11.
9. Второй съезд РСДРП. Июль–август 1903 г. *Протоколы*. – М., 1959.
10. История Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1966. – Т. 2.
11. Третий съезд РСДРП. Апрель–май 1905 г. *Протоколы*. – М., 1959.
12. Плеханов Г.В. *Избранные философские труды*. – М., 1956. – Т. 1.
13. Ленин В.И. Проект программы нашей партии // *Первый съезд РСДРП. Март 1898 г.*: Док. и мат. – М., 1958.
14. Михайлюк О.В. *Селянство України в перші десятиліття XX ст.: соціокультурні процеси*. – Д., 2007.
15. *Протоколы объединительного съезда Российской Социал-демократической Рабочей Партии, состоявшегося в Стокгольме в 1906 г.* – М., 1907.
16. Ленин В.И. *Аграрная программа социал-демократии в первой русской революции 1905–1907 гг.* // *Полное собрание сочинений*. – М., 1976. – Т. 16.

Kovalyova N.A. Discussing of peasants' problems at the second and third congresses of the Russian Social Democratic Workers' Party (RSDWP): the source of the «agrarian revolution» idea. In the article is analysed the process of the origin of the most radical approach to the peasants' problem solving – the idea of the «agrarian revolution» at the RSDWP congresses.

Key words: RSDWP, protocols, «agrarian revolution», peasants

Л. І. Синявська

ЗМІНИ У КАМ'ЯНОВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВOSTІ ДОНБАСУ ЗА РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Висвітлено стан кам'яновугільної промисловості Донбасу в роки Першої світової війни.

Ключові слова: промисловість, вугілля, ревізіція

Перша світова війна суттєво вплинула на організацію економічного сектору Російської імперії, підірвала його розвиток та призвела до змін у гірничо-видобувній галузі промисловості. Вугілля розглядалося як стратегічна сировина і паливо, обсяги видобутку якого істотно впливають на процеси, пов'язані з організацією бойових дій та налагодженням виробництва військової продукції. Пояснити ситуацію та впровадити заходи з вирішення проблем у кам'яновугільній промисловості регіону намагалися ще під час війни. З доповідями на З'їздах гірничопромисловців Півдня Росії виступили представники організації [1–3], які мали у більшості економіко-статистичний характер. Інформація про стан галузі того періоду в радянській історіографії представлена напрацюваннями А. Сидорова [4–5], І. Маєвського [6], Г. Бакулева [7]. Серед сучасних науковців варто назвати роботи О. Реєнта, О. Сердюка [8], А. Климова, Н. Сердюка [9], Д. Капліна [10] та ін. Продовжуючи їхню роботу, ставимо за мету охарактеризувати кам'яновугільну промисловість Донбасу в роки Першої світової війни.

У зв'язку із закриттям кордонів, імпорту вугілля до Російської імперії припинився. Домбровський басейн відразу опинився у зоні бойових дій, що стало причиною припинення видобутку палива. В умовах війни різко погіршилося кредитування промисловості, що негативно впливало на комерційні стимули для проведення затратних підготовчих робіт у вугільній промисловості. Війна виявила і дефіцит рухомого складу залізниць та їх недостатню пропускну спроможність, а проведена мобілізація позбавила промисловість частини кваліфікованих робітників [8, 19].

Тому особливе значення надавалося забезпеченню країни паливом, основним джерелом якого виступив Донбас. Для вугільної промисловості регіону значно розширився ринок збуту, але на початку війни обсяги вугілля, відвантаженого з шахт Донбасу, практично не змінилися, порівняно з довоєнними. Так, у 1913–1914 рр. були вивезені 1291 млн. пуд., а 1914–1915 рр. – лише 1240 млн. Обсяги споживання вугілля зумовлювалися також можливостями транспорту доставити паливо для споживачів. Звісно, залізниця, військово-морське відомства та заводи, які працювали в інтересах ведення війни, отримували паливо в першу чергу, всі інші відчували перебої у його поставках [11, 38].

За перше півріччя 1915 р. видобуток мінерального палива в Донбасі, проти відповідного періоду 1914 р., зменшився на 106,4 млн. пуд. або на 11,9 % [3, 3]. Забезпечення зростання його видобутку вимагало вжиття комплексних заходів, спрямованих на забезпечення підприємств працівниками, підвищення їхньої продуктивності праці та механізацію. Потрібний результат досягався в імперії, як правило, посиленням державного примусу та завдяки екстенсивному виробництву, з ігноруванням прагнень робітників. Втім, певний позитивний вплив на їхні настрої мали лікарняні каси,

що компенсували заробітки у випадку хвороби. На початку війни працівники навіть після свят сумлінно виходили на роботу, чого раніше не було, хоча кількість прогулів зменшилася лише на 1 %. Промисловці ж наголошували, що одним з найважливіших засобів забезпечення потрібної продуктивності праці є припинення продажу у шахтарських селищах горілки. Різде скорочення через це випадків порушення виробничої дисципліни, призвело і до зменшення штрафних відносно робітників на 30 % [12, 25зв.].

Вже у грудні 1914 р. кількість робітників вугільних копалень, завдяки, наданому урядом, безкоштовному проїзду робочої сили з віддалених губерній досягла 200 тис. осіб, скоротившись на початку лютого 1915 р. до 170 тис. Навесні 1915 р. гірничо-видобувна промисловість Донбасу недорахувалася 100 тис. робітників [13, 109]. Тому 9 березня 1915 р. було прийняте рішення про можливість залучення малолітніх і військовополонених для виконання найбільш складних робіт, зокрема підземних і в нічний час. На 15 серпня у копальнях налічувалося всього 155 тис. робітників, серед яких 20 тис. бранців. У другій половині року кількість робітників зменшилася на 4 % [8, 27–28] і наприкінці 1915 р. становила 207 тис. осіб [13, 109]. Лише з січня 1916 р. почалося зростання кількості робітників, зумовлене використанням праці військовополонених, які становили наприкінці 1917 р. біля 29 % усіх шахтарів [10, 25]. У 1916 р. на підприємствах кам'яновугільної промисловості Донбасу відзначалося і незначне залучення до виконання важких робіт жінок і неповнолітніх. Згідно з відомостями про кількість працівників на підприємствах Юзівського гірничого округу, їх питома вага була менше 1 % [14, 3]. Водночас їхня кількість на гірничих роботах удень зросла з 6050 до 12671 осіб, підлітків – з 8556 до 18113 [13, 109] і до кінця 1916 р. становила від 3 до 17 % працівників [15, 72]. Гостра нестача робітників призвела навіть до залучення на копальнях представників «жовтої раси» (тобто, китайців) [14, 71; 16].

Показові й заходи з утримання працівників на підприємствах Донбасу, за умов гострої нестачі робочої сили. Найпоширенішим засобом було підвищення заробітної плати. В результаті, на деяких шахтах рівень оплати праці впродовж 1914–1917 рр. зріс більше, ніж на 100 %, а найменшим показником зростання оплати праці були 40–45 % за цей же час [14, 11]. Середнє зростання зарплати для чорноробів фіксувалося у 20–30 %, з урахуванням різних категорій працівників у віці від 12 до 17 років і старше. Для чорноробів старше 17 років встановлювалася оплата у розмірі 1,1 крб. для чоловіків і 80 коп. для жінок; підліткам від 15 до 17 років чоловічої статі – 70 коп., жіночої – 65, а від 12 до 15 обох статей – 45 коп. за один робочий день [17, 24–24зв., 143–143зв.]. Особлива увага приділялася утриманню кваліфікованих вибійників, від чиєї праці значною мірою залежав обсяг видобутку вугілля. Втім, рівень їх кваліфікації впродовж 1914–1916 рр. невпинно знижувався, попри зростання оплати праці та певне покращення житлово-побутових умов. Про це свідчать дані щодо рівня видобутку вугілля на одного вибійника у шахтах Донбасу. Так, середній обсяг видобутку одним вибійником у 1914 р. становив 285–298 пуд., 1915 р. – 263–270, 1916 р. – 208–260, тобто, зменшення продукції було від 8 до 30 %. Хоча на окремих шахтах цей показник, навпаки, зріс на 6–9 % [14, 37–39].

На 41-му з'їзді гірничопромисловців Півдня Росії зменшення кількості працівників пояснювалося складним становищем, пов'язаним із перебоями у роботі залізничного транспорту. Зазначалося, що з другої половини 1915 р. повна безсистемність перевезень біженців не дозволяла визначити кількість осіб, які прибували на Донбас. Це ж призводило до накопичення невивезеного вугілля, кількість якого до кінця 1915 р. сягнула 170 млн. пуд. Відтак, зусилля спрямовувалися на збереження видобутого вугілля, за рахунок певного скорочення обсягів видобутку [3, 4]. 17 серпня 1915 р. було утворено Особливу нараду для координації дій різних установ під час війни. Деякі вчені вважають, що отримані нею повноваження посилили плутанину у сферах впливу різних відомств і ускладнили зокрема організацію видобутку вугілля на Донбасі [18, 211]. Ситуація з утворенням Особливого нарад загострювалася тому, що вони отримали право «призначати загальні та приватні реквізиції» [19, 5], тоді як механізм регулювання паливного ринку тримався на традиційних адміністративних методах примусу, який включав у себе конфіскацію палива.

1915 р. відбулися й певні зміни у стосунках між урядом і промисловцями Донбасу. Існує думка, що одержавлення торгівлі вугіллям, заміна її розподілом мотивувалася «всією обстановкою, починаючи з 1915 р.» [20, 171–172]. Звертає на себе увагу введення реквізиції в Російській імперії. Ще 3 серпня 1914 р. були прийняті зміни до законодавства, що регулювали здійснення реквізичійних заходів. Реквізиції вугілля стали одним із засобів поліпшення становища в економіці Росії, яка не була готова повністю задовольнити потреби війни. У тогочасних виданнях реквізиція називалася заходом боротьби зі спекуляцією. На 40-му з'їзді гірничопромисловців Півдня Росії відзначалося, що реквізиції вкрай негативно впливали на фінансовий стан і можливість продовження роботи на дрібних підприємствах, що займалися видобутком вугілля [2, 3]. Водночас з'їзд сформував підкомісію, на чолі з Б. Соколовим, для визначення мінімальних реквізичійних цін на різні види палива [21, 29]. З середини 1916 р. почалося «поширене» застосування реквізиції. Винятком було лише паливо, призначене для роботи цукрових заводів, яке не підлягало вилученню [22, 33зв.; 23, 5; 24, 6].

У другому півріччі 1915 р. вже відчувалися певні результати перебудови гірничо-видобувної промисловості Донбасу, порівняно з довоєнним часом. Так, було видобуто вугілля на 2,7 % більше, ніж за відповідний період 1914 р., а антрациту – на 22,7 % [3, 4]. Причому впродовж 1915–1916 рр. кількість відвантаженого вугілля поступово зростала, хоча різниця між заявленим обсягом і відвантаженнями скорочувалася. Так, у 1915 р. вона склала 29,3 %, а у першому півріччі 1916 р. – 25,2 %. У той же час відзначалося, що якість частини відвантаженого вугілля не задовольняла окремих споживачів, які не мали можливості використовувати низькосортне мінеральне паливо як джерело енергії [25, 4зв.].

До осені 1916 р. основний споживач вугілля – залізниця – задовольняв потреби, головним чином, за рахунок позачергових примусових нарядів, які стосувалися майже половини копалень Донбасу (реквізувалася третина всього вивезеного звидти вугілля по 25–30 млн. пуд. щомісяця). Така практика не влаштувала вуглепромисловців особливо тим, що, здійснивши реквізицію, уряд не поспішав розплачуватися з ними. Це

було однією з причин того, що справи «донецьких магнатів» похитнулися наприкінці 1916 р. і особливо на початку 1917 р. [26, 66]. Саме позасудовими шляхами, зокрема й конфіскаціями видобутого вугілля, уряд довів «Продвугілля» до самоліквідації [26, 162].

Перша світова війна виявила величезну роль енергоресурсів, а усвідомлення стратегічної важливості їхнього забезпечення зумовила підвищену увагу уряду до проблем кам'яновугільної промисловості Донбасу. Тому впродовж 1914–1917 рр. уряд і гірничо-промисловці докладали значних зусиль для забезпечення безперервного видобутку мінерального палива. З іншого боку уряд імперії прагнув до забезпечення максимальної фондвіддачі, за мінімуму капіталовкладень у розвиток цієї галузі. На цьому шляху посилювався економічний тиск та розширювався спектр позаекономічних примусів на промисловців Донбасу. Негативно на фінансове становище вугільних магнатів вплинули реквізиції вугілля, запроваджені у 1915 р., та заходи, спрямовані на запровадження монополії держави на видобуток мінерального палива. Протягом певного часу надзвичайні заходи не перешкоджали зростанню вуглевидобутку, але транспортна інфраструктура Російської імперії виявилася нездатною забезпечити перевезення зростаючих обсягів палива.

1. Дитмар Н.Ф. Задачи промышленности в связи с войной. Доклад Харьковскому отделению ИРТО. – Х., 1915.
2. XL Съезд горнопромышленников юга России. Доклад Совета съезда по составлению бюджета на 1915–1916 г. – Х., 1916.
3. Доклад Совета ХLI Съезду горнопромышленников юга России по вопросу программы о современном положении каменноугольной промышленности Донецкого бассейна. – Х., 1916.
4. Сидоров А.Л. Экономическое положение России в годы первой мировой войны. – М., 1973.
5. Сидоров А.Л. К истории топливного кризиса в России в годы первой мировой войны (1914–1917) // Исторические записки. – 1957. – Т. 59.
6. Маевский И.В. Экономика русской промышленности в условиях первой мировой войны. – М., 1957.
7. Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности До-

- нецкого бассейна. – М., 1955.
8. Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. – К., 2004.
9. Климов А., Сердюк Н. До питання про соціальне та економічне становище робітників Донбасу й Придніпров'я в роки Першої світової війни // Третій Міжнародний конгрес українців. – Ч. II: Історія. – Х., 1996.
10. Каплін Д.С. Проблема використання праці військовополонених у важкій промисловості України в умовах Першої світової війни 1914–1917 рр. // Гілея. – 2009. – Вип. 22.
11. Авиллов Б. Настоящее и будущее народного хозяйства России. Влияние войны, возможные последствия ее для народного хозяйства и проблема будущего. – Пг., 1916.
12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 2161, оп. 1, спр. 42.
13. Гессен В. Труд детей и подростков в фабрично-заводской промышленности России от XVII в. до Октябрьской революции. – М.; Л., 1927. – Т. 1.
14. ЦДІАК України, ф. 896, оп. 1, спр. 1.
15. ЦДІАК України, ф. 896, оп. 1, спр. 2.
16. Снявська Л.І. Використання праці східних робітників у важкій промисловості України періоду Першої світової війни // Гуржіївські історичні читання. – Черкаси, 2013. – Вип. 6.
17. ЦДІАК України, ф. 576, оп. 1, спр. 412.
18. Дякин В.С. Русская буржуазия и царизм в годы Первой мировой войны (1914–1917). – Л., 1967.
19. Положение об Особом совещании для обсуждения и объединения мероприятий по обороне государства // Закон об Особых совещаниях. Россия. Законы и постановления. – М., 1915.
20. Волобуев П.В. Экономическая политика временного правительства. – М., 1962.
21. ЦДІАК України, ф. 2161, оп. 1, спр. 1.
22. ЦДІАК України, ф. 579, оп. 2, спр. 2.
23. ЦДІАК України, ф. 579, оп. 2, спр. 3.
24. ЦДІАК України, ф. 579, оп. 2, спр. 10.
25. ЦДІАК України, ф. 2161, оп. 3, спр. 19.
26. Поликарпов В. От Цусимы к Февралю. Царизм и военная промышленность в начале XX века. – М., 2008.

Syniavska L.I. Changes in the coal industry of Donbass in the First World War. Is highlighted the state of the Donbass coal industry during the First World War period.

Key words: industry, coal, requisition

